

Виолета Р. Митровић

ОД ФРАГМЕНТА КА СИСТЕМУ: АРХИТЕКТУАЛНОСТ ЕСЕЈИСТИКЕ МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА

(Ђорђе Деспић: *Тумач и песма: есејистика Миодрага Павловића*,
Академска књига, Нови Сад, 2021)

Писана са свешћу да есеје Миодрага Павловића треба разматрати интегрално, у дослуху са осталим сегментима есејистичког опуса, али и у додиру са његовим стиховима, рецентна студија Ђорђа Деспића *Тумач и ѿесма*, овенчана Наградом „Ђорђе Јовановић”, на систематичан начин расветљава репрезентативна Павловићева есејистичка остварења. Уверен да се одабиром методолошки и интерпретативно подстицајних и парадигматичних Павловићевих есеја стиче адекватан увид у целину пишчевог дела, аутор студије записује да ће „говор о Павловићевој есејистици бити фрагментаран: фрагментом о фрагменту, што би свакако задовољило Лукача”, односно, да ће и тако фрагментаран говор, „полазећи из више углова, тежити ка целовитијој представи проблема којим се бави: фрагментом, да-

кле, ка систему, што би можда одобрвољило Адорна”. У књизи, која представља незнатно дорађену верзију докторске дисертације, аутор установљава како хронолошку, еволутивну нит Павловићеве есејистике, односно постојање њене три стваралачке фазе, тако и типологију Павловићевог есејистичког дискурса констатујући, најпре, постојање Павловићевог есеја као вида научно-књижевног огледа, а потом и Павловићевог есеја заснованог на промишљању културолошко-антрополошких проблема.

Док уводно поглавље апострофира ауторску тежњу ка дефинисању Павловићевог типа есеја и оцртавању рецепцијског аспекта његове есејистике разумеване као продужене артикулације антологичарских вредносних судова, поглавље „Критичко-теоријске основе” расветљава Павловићеве кључне текстове из есејистичких књига *Рокови ѿоезије*, *Дневник ѿене* и *Поеѿика модерној* настојећи да аналитички и проблемски сагледа тематске преокупације, методолошка утемељења и стилско-језичке особености Павловићеве критичко-есејистичке праксе. Констатујући да је за Павловићеву прву есејистичку књигу важна „усмереност на истраживање општих начела и проблема литературе” чиме писац „поставља модеран теоријско-поетички фундамент за своја будућа тумачења и књижевноисторијска

сагледавања српске поезије”, Деспић издваја, сведочећи моћ запажања у интерпретативном смислу подстицајних значењских места, есејистички и поетички значајне Павловићеве теме. Тако се профилишу појмови елиотовски разумеване књижевне традиције и објективног корелатива, концепт поезије која, као највиши степен слободe, настаје из чина „дрскости”, онтолошко питање суштине и порекла песме, Павловићево промишљање дијалога и дискурзивности поезије, као и његови погледи на метафору и изражавање тежње ка поетском поступку који „иде од метафоричке декондензације на микронивоу, до оног песничког великог облика као реализације саме метафоре”. Деспић детектује и темељно образлаже књижевнотеоријска подударања Павловићевих есејистичко-критичких мисли са ставовима актуелних или наступајућих теоријских и методолошких усмерења. Аутор истиче еквивалентност Павловићевог песничког поступка из митско-историјског циклуса његовог певања са појмом *йесма са улоом* Волфганга Кајзера и указује на блискост Павловићеве идеје о академској културној инерцији са ставовима Велека и Ворена из *Теорије књижевности* о „апсурду који избегавање научног проучавања савремене књижевности носи са собом”. Деспић подједнако примећује Павловићево заступање феноменолошког становишта у тексту „О структури песме” које слаби са потоњим, све интензивнијим присуством „различитих теоријско-методолошких полазишта (херменеутика, теорија рецепције, (пост)структурализам, али и биографски, социолошки, психолошки елементи позитивизма, рецимо)”. У теоријској разнослојности Павловићеве критичко-есејистичке делатности, у којој Деспић препознаје пишчев отклон од методолошке догматичности, значајно место припада Павловићевој мисли (из текста „Разни гласови кажу: човек”) која песнички језик везује за контекст јер се њоме евоцирају Бахтинова разматрања дијаложке природе речи „на чему ће касније постструктуралисти Кристева и Барт темељити своја промишљања интертекстуалних основа књижевног текста.” Имајући у виду Павловићев методолошки диверзитет, Деспић изводи далекосежни закључак да пишчева размишљања „изненађујуће кореспондирају не само са духом свога времена, већ својом интуицијом аутентичног ствараоца, осећањем историјског перспективизма, али и интерлитерарне природе књижевно-уметничког дела, суптилно и тачно наговештавају теоријске и методолошке тенденције које ће тек уследити.”

Пишући о есејима из књиге *Рокови йоезије* Деспић тежи да испита степен усвојености и подржаности есејистичких идеја у домену Павловићевог песничког опуса, односно да укаже на везе које Павловићеве есејистичке рефлексије остварују спрам његовог песништва. Кохерентност Павловићевог есејистичког и песничког рада Деспић запажа поводом питања времена (синхронизитета, тј. онеобичених континуитета) о којем сведочи повезаност есеја „Белешке о лирици” и песме „Везиља” из *Велике скиишије*. Текст „О дијалогу” антиципира, како аутор примећује, Павловићев песнички поступак заснован на дискурзивности и реторичности, док есејистички став о целој песми која својим ритмом и конструкцијом функционише као метафора изузетне синтетичке моћи постаје доследно афирмисан у песниковом делу. Подједнако испитивање корелације између пишчевих есеја и његовог песништва присутно је и у Деспићевим промишљањима појединих текстова из *Дневника йене*. Рефлексивност коју Павловић највише цени у поезији иманентна је његовој

књижевној делатности, антологичарској, песничкој и есејистичкој, док пишчеви редови о миту и есејистички „захтев да се у митско не сме веровати потпуно кореспондира са његовом песничком природом” и видљиво је у његовим (ре)актуелизацијама митских простора. У акрибичном расветљавању семантичких чворишта Павловићеве критичко-есејистичке праксе, Деспићева мисао испољава зрелост полемичког духа, добронамерну и аргументовану одважност са којом испитује носивост одређених Павловићевих есејистичких теза подвргавајући их критичком читању, провери и, када је то потребно, корекцији. Павловићеву мисао да метафизички квалитет једне поезије своју убедљивост мора прибављати из складног споја мисаоног и емоционалног лирског елемента, Деспић тако проблематизује „јер историја лирике пружа обиље потврда у којима превага једне од њих не подразумева обавезно и нижу естетску вредност одређеног дела.”

Кључни тематски рукавци из есејистичке књиге *Поеџика модерној* којима Деспић аналитички приступа тичу се Павловићевог разумевања интерпретације песничког текста и немогућности коначне синтезе интерпретативног процеса, феномена модерности, стваралачког субјекта, залагања за компаративну методу, очекивања које савремени читалац има од поезије, појма стварања и његовог митолошког порекла, као и односа књижевности и психологије чија вредност (за литературу) није у психоаналитичком и фројдистичком тумачењу симбола у књижевном делу, већ у способности да „као мисаона дисциплина води некуд ван себе”. Особито су значајни они Деспићеви текстуални пасажии, писани о Павловићевом есеју „Интерпретација песничког текста”, у којима се експлицира и испитује деловање структуралистичке теорије архетипа Нортропа Фраја на Павловићево стваралаштво, као и они редови који, имајући на уму пишчев есеј „Како настаје песма”, апострофирају његов осећај за „модерна гигања у теоријским разматрањима”, тј. блискост са постструктуралистичким схватањима текста Кристеве, Барта, Рифатера и Жетета. Оправдана и уравнотежена полемичка интонираност искрсава и онда када аутор студије истакне превазиђеност Павловићеве мисли о томе да је поетизација прозе „смртни грех романописца”, али и када, са становишта ненормативне, аксиолошки неутралне модерне теорије и стилистике, ревидира Павловићев интригантан, али одвећ смео, исхитрен став да „постоје више и ниже врсте певања”. Наводећи кључне карактеристике ове Павловићеве есејистичке књиге – функционална ерудиција, актуелизација и антиципација теоријских погледа, као и увиђање предности и нужности компаративног сагледавања књижевних дела – Деспић закључује да је од свих пишчевих књига теоријске провенијенције *Поеџика модерној* остала „вероватно најзначајнији и најдалекосежнији траг.”

Поглавље „Књижевна историја: вредновање и превредновање”, под чији се истраживачки окулар смешта избор Павловићевих текстова о српским песницима, разматра специфичности есејистичког проучавања одабраних песника. Аутор студије, пишући о Павловићевом есеју „Ерос и сатира Бранка Радичевића”, наглашава не само Павловићеву мисао о песниковом прихватању усмене традиције, Вукове реформе и степену аутентичности таквог прихватања, него и упућује на вредност сатире у Радичевићевој поезији остварујући ново читање књижевног наслеђа: „[П]ривлачност овог есеја садржана је у аутентичном проблемско-аналитичком

погледу који је усмерен на развој еротске свести у Бранковом песништву.” Наглашавајући да Павловићев есеј о Змају промишља песникову уметничку мотивацију, друштвено-историјски и политички контекст његовог стваралаштва, велику тематску ширину и језичко-стилске особености, Деспић значај овог есеја види „у аргументованом наглашавању естетских вредности ирационалног тока Змајеве поезије” који се наставља са Стеријиним и Пандуровићевом поезијом. Деспићево тумачење Павловићевих есејистичких увида пак о Стеријином делу указује на идеју оспоравања логоцентризма коју есејиста код Стерије препознаје, док у Павловићевом есеју о „Светковини” Симе Пандуровића аутор студије особито истиче Павловићеву анализу лудила и упечатљива поредбена типолошка и књижевноисторијска разматрања на основу којих се Пандуровићева песма доводи у везу са Шекспиром, Поом, Игоом, Бодлером и немачким експресионистима.

Наводећи као чворне тачке Павловићевог есеја о Лази Костићу питање генезе песме „Santa Maria della Salute”, њено интертекстуално сагледавање, указивање на аутоцитатни поступак и улогу рефрена као кључног носиоца звучности, Деспић закључује да Павловићев оглед о Костићевој песми „сабира све оно што једно релевантно истраживање врхунског песника подразумева, од разабарања звучних и мелодијских особина до језичко-стилских анализа, од учачавања структурне уређености дела до жанровског његовог промишљања, од препознавања проблемских нивоа песме до компаративних сагледавања, али и плодног ослањања на биографски приступ”. Павловићев есеј „Планинска слика Јована Грчића Миленка” фигурира, како исправно дефинише Деспић, не само као интерпретација наведене песме у којој есејиста препознаје антиципацију модерног песничког сензибилитета, већ и као Павловићева есејистичка аргументација за њено уврштање у *Анџолоџију српској њесништва*. Аутор студије запажа да категорија књижевноисторијске одговорности обележава Павловићеве кратке есеје о поезији Ђорђа Рајковића и Драге Дејановић будући да њихова сврха почива на тежњи да се наведени аутори спасу од „савршеног заборав”. Формална уређеност песме „Овидије” Војислава Илића, настојање да се реконструише њена интертекстуална природа и присуство сумње у склад и целовитост књижевног дела (чиме се Павловићево читање интуитивно приклања школи деконструкције) основна су тематска одредишта Деспићевих промишљања Павловићевог есеја о В. Илићу. У антрополошком приступу и указивању на митске и фолклорне слојеве песничког остварења аутор студије запажа тематске окоснице Павловићевог текста „Претпразничко вече Алексе Шантића”, док у есеју посвећеном Дучићу, аутору који, уз Попу и Настасијевића, заузима најистакнутије место у *Анџолоџији српској њесништва*, Деспић као референтне тачке наводи Павловићеву књижевноисторијску контекстуализацију Дучићеве поезије и супротстављање релативизовању Дучићевог песништва уз дефинисање његових поетичко-естетских особености. У знаку ширег, компаративног сагледавања, интерпретативног обасјавања поетички упоришних песама и у ревалоризујућем тону протиче, како аутор запажа, Павловићев есеј о Винаверу.

Сагледавање унутрашње кохерентности Павловићевог стваралаштва, односно проналажење оних песничких трагова у пишчевим есејима који потврђују њихов архитектстуални потенцијал фигурира као најзначајнија интенција Деспићеве књиге

Тумач и њесма. Имајући такву мисао на уму аутор запажа корелацију између Павловићевих увида о Радичевићевој поезији и Павловићевог песништва: „онај често истицани Бранков пантеистички и анимистички однос према природи наглашено кореспондира са Павловићевим чулним стремљењима и доживљају природе у *Окшавама*”. У поступку комуникативности и дијалогичности, који Павловић тумачи у Змајевој поезији, Деспић такође запажа конвергентност са поетским делом есејисте, односно, његовим дијалогским контекстуализовањем наглашавајући при том и њихова разликовна обележја: „Док код Змаја дијалогске форме имају тон директне песничке исповести, дотле су код Павловића у питању имагинарне субјекатске исповести које онеобичавају читалачко искуство митско-историјских пресека.” Мисао о есеју као носиоцу архитектуралних сигнала који рађају идеје за поједине Павловићеве стихове видљива је и у Деспићевим опсервацијама поводом пишчевог текста о Војиславу Илићу, те аутор сведочи о вези Илићеве песме „Овидије” и појединих стихова из *Велике скиџије*. Павловићева интердисциплинарна сагледавања Дучићевих песама антиципирају, како открива аутор студије, онај песнички поступак који ће Павловића као песника културе „и иначе обележити, а нарочито у књизи *Улазак у Кремену*”. О нераскидивости везе између Павловићевог критичко-есејистичког рада и песничког стварања сведочи и Деспићев увид о томе да Колрицова теорија имагинације, о којој Павловић промишља у есеју о В. П. Дису, остварује значајне уметничке импликације у спеву *Дивно чудо*. Павловићево истицање везаности Вељка Петровића за родну грудну и земљу као симбол, али и указивање на Петровића као парагона словенског песника, резонира с Павловићевим буколичким елементима из *Окшава*, односно, са његовом окренутошћу ка српском средњем веку, Византији, косовском поглављу у нашој историји и прасловенском раздобљу у *Великој Скиџији*. Особито су иновативне и деликатно изведене линије додира између Павловићевих увида о Растку Петровићу и Павловићеве поезије: аутор студије сведочи о истоветности песничких интенција ова два ствараоца будући да су и један и други, само „различитим емоционалним интензитетом и у другачијем типу песничке енергије”, понирали у историју и културу трагајући за духовним оријентирима и континуитетима. Дијалог Павловића песника и Павловића есејисте Деспић, најзад, запажа и у оним есејистичким увидима који казују о обнови епске форме посредством цикличне организације Попиног песништва, те тим поводом констатује: „ова схватања лирског приближавања по аналогији са већим формама утицаће у својој основи на даље Павловићево песничко стварање. У првом реду то се односи на митско-историјски и друштвено-културни циклус његовог певања од *Млека искони* до *Хогогарја*, рецимо, мада се и неке друге песничке књиге ту могу прикључити, посебно (лирски) спев *Дивно чудо*”.

Већ поменута Деспићева аргументована смелост у преиспитивању и ревидирању појединих Павловићевих критичко-есејистичких судова подједнако долази до изражаја током ауторовог сагледавања Павловићевих есеја о српској поезији, нарочито оних који су посвећени М. Ракићу, Аници Савић Ребац и М. Настасијевићу. У изразито оспоравајућем и полемички интонираном Павловићевом есеју о Ракићу аутор студије запажа склоност ка уопштавању, тенденциозности и интенционалности у налажењу мањкавости Ракићевих стихова, те се чини као да „у његовом

приступу Ракићевом песништву није било довољно жеље да се оно дубље и темељније сагледа". Када Павловић истакне Аницу Савић Ребац као песникињу која је песничким делом дубоко уврежена у европску културу и традицију, те тој широкој упућености пружи преимућство спрема онога што је у њеној поезији уметничко, тада аутор студије изражава запитаност над таквом Павловићевом оценом: „нисмо сигурни да је ширина подстицаја и утицаја врлина која би превагнула у оцењивању једног песника". Деспићев истраживачки поглед усмерен ка овом есеју открива и изненађујућу, скоро необјашњиву Павловићеву вредносну, књижевноисторијску и антологичарску омашку остварену у чињеници да је „Аница Савић-Ребац више заступљена у *Антологији српској ђесништва* од Милоша Црњанског!" Као слаба места Павловићевог есеја о Настасијевићу аутор студије наводи недосегнутост задатог стремљења ка свеобухватном сагледавању Настасијевићевог дела, спорадичну неоправданост, односно нефункционалност ерудиције, произвољност тезе о Настасијевићу као самониклом песнику, увиђање елемената поетске недоречености и херметизма тамо где они заиста не постоје, као и прекорачење граница елементарне реалности текста приликом анализе драме *Ђурађ Бранковић*.

Пажња аутора студије посвећена је и Павловићевим огледима о народној и старој српској поезији, у којима запажа поетске одјек есејистичких увида поводом појединих лирских народних песама, ширину и релевантност контекстуализације централних мотива, Павловићево познавање фолклорне баштине, антрополошко интересовање „за обредна и митолошка исходишта", као и вештину да српској средњовековној књижевности приступи као литерарном тексту учачајући у њој, поред општих особина, и тежњу ка инвенцији и оригиналности.

Поглавље „Есеји о светској књижевности" обухвата Деспићеве аналитичке осврте на Павловићеве есеје о Бодлеру и Јејтсу, као и на књигу *Чишање замишљеној* која је посвећена различитим раздобљима и фигурама светске литературе. Разумевајући Павловићеве есеје као расаднике линија сродности и архитектуралности, аутор студије примећује да Бодлер привлачи Павловића управо због „његове снаге интелекта и рада на концепцији", као и услед сагласја у погледу специфичног облика осећајности природе. У Павловићевом есеју о Јејтсу пак Деспић још једном открива архитектурални капацитет: када Павловић пише да Јејтсове песме сачињавају једну епску целину, он онда заправо сведочи и о сопственој поезији јер и „његово песништво добија облик тежње ка епској целини и захватања тоталитета цивилизацијских равни".

Поглавље „Митско-антрополошка мисао" тематизује Павловићев триптих митско-антрополошког усмерења, односно књиге *Поетика жривеној обреда, Говор о ничем* и *Храм и ђреображење*. Деспић управо у заинтересованости Павловића за културолошка и антрополошка питања (попут функције жртвеног ритуала и његове улоге у античкој, библијској и модерној књижевности, теме језика, мита, љубави, духа, Бога, поезије чијом се интуитивношћу и имагинарношћу приближавамо божанском, настајања, постојања и нестајања храма) запажа кореспондирајуће релације са Павловићевим песничким опусом.

Настојећи да Павловићевим есејима приступи не само као засебним феноменима, него и да упоредо прати есејистички (експлицитни) и песнички (иманентни)

ток пишневог стваралаштва, Деспић је кроз доследно истицану и образлагану мисао о Павловићевој есејистичкој пракси као чувару архитектсуалних трагова указао на досегнуту поетичку кохерентност, на чињеницу да је Павловићев есејистички опус „консеквентна промишљајућа пракса у којој су садржани не само (ауто)поетички елементи прошлог, већ често и основе оног будућег стварања”. Померајући истраживачки окулар од фрагмената (Павловићеве есејистичке праксе) ка сагледавању система (целокупног Павловићевог стваралаштва), аутор студије је, аналитички убедљиво, са луцидношћу у увиђању особина пишневог есејистичког рукописа и способношћу самосвојног, критичког расуђивања исказаног рафинираном једноставношћу стила, исписао драгоцене странице за поклонице и будуће истраживаче Павловићеве литерарне делатности.